

РАЇСА СВИРИДА,
зав. етнографічним сектором Музею
народної архітектури та побуту України

ЗАПОВІДНИЙ КРАЙ І ЧОРНОБИЛЬ

На початку ХХ ст. вчені з великим здивуванням відкрили для себе і для світу майже в центрі Європи таємничий незвіданий край *Полісся*. У басейні Прип'яті й Дніпра перед ними постав унікальний історично сформований природний заповідник народної культури, що вражала глибиною етнічної пам'яті.

Умовно Полісся поділяється на Лівобережне і Правобережне. За літописними джерелами, на території Правобережного Полісся проживали різні, але споріднені етнічні племена: у верхів'ях Прип'яті і Побужжя – *бужани*, *волиняни*, а в басейні середньої і нижньої Прип'яті – *древляни*. Проїшло тисячоліття, але й до нашого часу народна культура берегла на цій території свої особливості. Етнографічно в межах *Правобережного Полісся* виділяють *Західне*, або *Волинське*, *Полісся* (північна частина Волинської обл.), *лісостепову Волинь* (південні райони Волинської й Рівненської та північні райони Тернопільської і Хмельницької областей) і власне *Правобережне Полісся*, що обіймає північні частини Київщини, Житомирщини й Рівненщини. Та все ж їх об'єднують у єдине ціле численні спільні риси, що виявляються лише на Поліссі. Насамперед, природні умови. **За фізико-географічними даними**, це низовинна рівнина (лише в деяких місцях горбиста), з високим рівнем ґрунтових вод, покрита лісами, помережена річками й річечками із заплавами луками. Значна частина Полісся заповнена озерами й болотами, між якими місцями трапляються піщані дюни. Навесні або й літом після великих дощів, коли розбурхані води виходили з берегів, Поліський край перетворювався на суцільне море. На невеликих клатках посуші тулилися поліські садиби, розкидані хуторами в пушах, по урочищах, на островах, між якими іноді були кілометрові вузькі кладки, як, скажімо, у селах *Переходичі* та *Переброди* на Рівненщині. На високих берегах річок садиби розміщувалися вулицями, на піщаних горбах чи дюнах вибирали місце для могилок та церкви.

Полісся – край дуже давнього осідлого життя, де культурні традиції не переривалися навіть в епоху переселення народів чи татаро-монгольських налігів. Від тих часів збереглися серед населення перекази про жорстокі катування цілих родин, що не встигли втекти у глухі пуші, сховатися за трясовинами і нетрями, які обминали навіть сохаті. Залишилися від них сліди і в легендах, топонімах. Зокрема, на Коростенщині село, в якому побували завойовники, назвали *Татарновичі*, а яке обминули, – *Обіходи*. Як відзначали дослідники на початку ХХ ст., поліщуки не люблять потрапляти на очі чужому: в їхні душі глибоко запали спогади про горе, якого завдавали різні заїди їхнім далеким прадідам. Люди Полісся молилися, щоб ніхто не втручався до їхнього усталеного життя, яке проходило в гармонійній єдності з природою.

Протягом багатьох віків на Поліссі переважало натуральне господарство. Випалюючи і викорчовуючи ділянки лісу, поліщуки вивільняли невеликі ділянки орної землі з піскуватими малородючими ґрунтами, обробляли їх дерев'яними знаряддями – *ралом*, *сохою*, *бороною*. За прадавніми землеробськими традиціями, вони вирощували жито, ячмінь, просо, коноплі, льон, капусту. Через малоземелля й відносно низьку урожайність у поліщуків завжди було обмаль сільськогосподарської продукції, і вони зазвичай шукали собі прибутку в *лісах*, *річках* і *озерах*. Ягоди, гриби, дичина, риба, мед із бортів, що вважався "божим", суттєво доповнювали харчування. У пісенній культурі народу виник навіть жанр *ягідно-грибних пісень*, позначених своєрідними мелодійними *гукавками*. Щоб не заблукати в лісі, кожен співував ці далекозвучні гукавки і прислухався до інших перегуків, якими наповнювався ліс. *Бортне пасічництво* проіснувало на Поліссі до середини ХХ ст., доки не з'явився вароотоз, занесений індійською бджолою. Найдавніші борті були в живих деревах. Дикі бджоли шукали дуплисті сосни, а пасічники довбали для них у товстих деревах борті. У княжі часи були цілі пасічні бори – "бортні ухажі". З часом почали робити борті в соснових колодах. Вулик-борть виготовляли із грубої колоди завтовшки 60–120 см, завдовжки 140–180 см. Збоку пішнею довбали для бджіл гніздо – борть, у товстій стінці свердлили льоток-"очі", а також наскрізні отвори, в які забивали тоненькі шпички-"снозки" для утримання стільників. У товстому дереві видовбували 2–3 борті. Ставили такі вулики на колодах або на камені в садібі чи на деревах, іноді далеко в лісі, при цьому вірили, що чим вище розміщена колода, тим більше меду зберуть бджоли. За допомогою спеціально сплетеного рем'я (*жень*, *лізиво*) пасічник вилазив на дерева вибирати мед. Вирізаючи частину стільників, складав їх у коробки з лубу – *лазьбини*.

Життєдайними для поліщуків були водойми. Користуючись найрізноманітнішими снастями й пристосуваннями, вони *ловили рибу* в усі пори року. Навесні, коли скресала крига і риба від шуму йшла до берегів, її вичерпували плетеними з лози або неретяними підсаками й хватками. Згодом, коли потепліє, на мілині в очеретах били залізними остями щуку, що йшла на нерест, а в літні теплі ночі забивали рибу остями з човна, освітлюючи її розпаленою в залізнному *кагані* лучиною. У лататті й очеретах ставили *жаки* і *ятері*, *нерети*, плетені з ниток, *буці*, *коші*, плетені

з лози, й *дранки*. Заганяли рибу взабрідну бовтями у наставлені *кломлі*, чи *клинні*, й *ригелі*, ловили *неводами*, перегороджували течію плетеними *гардами* як стаціонарною сіткою. Під осін чоловіки виходили гуртами на болота вилувлювати відгодованих за літо в'юнів і карасів. Поставивши курінь, тут же низали рибу на прутики й сушили біля вогнища. Не припинялася риболовля і взимку: тягали під льодом неводом, а найбільше, коли після великих морозів і задухи довбали ополонки і ставили плетений кошик – *дух*. Зайшовши в *дух*, риба вже не могла вийти назад.

Природні багатства Поліського краю – дерево, глина, залізни болотні руди – та продукти тваринництва й землеробства **сприяли розвитку різних ремесел**: плетіння з лози, ліка, із соснової й дубової *дранки*, бересту, соснових корінців і соломи, обробки лляного й конопляного волокна, вовни і ткацтва, обробки дерева (виготовлення посуду й знарядь, теслярство, колодітво...), ковальства, Гончарства, обробки шкіри, шевства, кравецтва. Про такі давні промисли, як добування смоли, руди, дьогтю, поташу, виробництво паперу, гутництво, свідчать поширені на Поліссі топоніми: *Рудні, Смолярні, Буди, Поташні, Папірні, Гути* тощо.

Від оранки й до зведення урожаю кожен поліщук мав стільки роботи, що, як зауважив польський дослідник Антон Осендовський, зазвичай у цей час ніхто не помирав, бо ніхто не мав би часу на погребальні обряди, тому навіть найсвіжіші, до землі пригнуті тварем літ діди й баби, сітхаючи та охаючи, робили своє і – жили, чекаючи легшого часу.

Природна ізольованість краю, уповільнений суспільний розвиток зумовили **стійкість культурних традицій**. Народна культура Поліського краю, наповнена відголосками сивої минувшини прадавніх вірувань у духовність природи, береже пам'ять про всі етапи розвитку народного світогляду. Одинокими реліктами стали одвічні поліські духовні святині – священні дерева – могутні й розлогі дуби й сосни, які називають *цар-дерево, святе дерево*. Щороку приносили поліщуки до святого дерева *оброчки* – домоткані рушники, фартухи й обпинали ними стовбур на скільки можна дістати, освячуючи певні події в житті. Поблизу святого дерева, густо обвішаного орнаментованими рушниками й фартухами, стояли подекуди і символи християнської віри – дерев'яні хрести, перев'язані рушником, капличка або й церква. Деякі давні поліські каплички замість хреста мають прадавній духовний знак – дерев'яне антропоморфне навершя – знак священного предка-діда чи короля, як, скажімо, капличка із с. Клесів, перевезена до Музею народної архітектури та побуту України. У селі вона стояла на горбочку над річкою біля старезної святої берези, з-під якої било святе джерело.

Таке поєднання духовних знаків різних етапів народного світогляду властиве оздобленню традиційного поліського житла та всім родинно-побутовим і церковно-календарним обрядам. Поряд із християнськими іконами, свяченою водою та зіллям для освячення беруться такі прадавні народні святині, як хліб, рушник, хлібна діжа, яйце... Хлібиною на рушнику благословляють і освячують молодих, з хлібом кличуть бабуповитуху до породіллі, проводжають небіжчика в останню дорогу. За давнім звичаєм усі важливі події в житті людини – будівництво хати, засівання поля, зажинки та обжинки, купівля-продаж і всілякі домовленості освячували хлібиною, що набувало в народі статусу закону. Порушення такого закону кваліфікувалося як великий гріх, злочин, наруга над вірою. Ознаками святості наділена і хлібна діжа, що стоїть на покуті, і в такій ролі вона присутня у весільному обряді. На Поліссі аж до кінця 30-х рр. освячували

саму діжу. Робили це у чистий четвер Великого посту. До схід сонця діжу мили теплою водою, висушували та обв'язували рушником або червоним поясом чи крайкою. Зверху покривали настольником, клали хліб-сіль і виносили надвір, ставили на покутньому вуглі або ж на ушулі воріт. Коли перші промені сонця освітять діжу, її заносять до хати. У селах Чорнобильського району цей обряд називають “діжа говіє” або “іде діжа до словіди”. У такій діжі вчиняли тісто і пекли хліб до Великодня.

Дохристиянськими віруваннями наповнена вся календарна обрядовість і пісенний фольклор Полісся. Тільки тут збереглися з глибокої давнини пісні й обряди Зелених свят: Водених Куста, Русалії. За народними віруваннями Зелені святки – це свято всіх душ і духів, що раз на рік сходять на землю. Для родових духів у хаті розвішують гілки клечання з клена, липи, стелять по долівці пахуче татарське зілля, на вікна кладуть любисток. Від небажаних духів боронилися гілками осики, які застромлювали у воротах, ставили в сінях, на горищі хати. У дворі, а то й перед вікнами закопували березові гілки для русалок, бо вірили, що вони прийдуть колахатися на них. У русальний тиждень дівчата боялися ходити далеко від хати до лісу, на луки. Як згадують поліщуки, “коляска люді стрекалі русалок, а тоді їх заклали, і вже не стало русалок”. За народними переказами, русалками стають ті, хто родиться і вмирає на русальному тижні, і всі, що вмерли нехрещеними, а також топленики. На Трійцю не ходили купатися. Люди, які бачили русалок, оповідають, що вони “такі гарні да біліі, ходять по жити і гарно співають”. Як мине тріцький тиждень, то справляли обряд “Проводи русалок”. Старі жінки йшли на могилки, молилися Богу, а дівчата й молодіці приносили квіти на могили хлопців, а на дівочі – вінки. Після того робили спільний обід, водили танки, співали пісні. Ось одна з них:

Праведу я русалочки в шири бор, в шири бор.
Сама пайду маладенька в татков двор, в татков двор...
Праведемо ми русалочки да бору,
А саміє вернемось додому.
Ой рано, рано да й додому.

Як верталися з могилок, то перекидалися через голову. Це відомий у народі звичай заплутування духовного сліду. При хворобах дітей, частій смертності проникали в хату не через двері, як звичайно, а через передпічне вікно.

А з якої давнини поліський Куст! У 70-х рр. дослідники С.Кітова, С.Шевчук, Л.Орел виявили це унікальне явище в с. Сварицевичах, що на Рівненщині. Спокійно на Зелені святки тут “водять Куста”. Свої матеріали досліджень С.Кітова опублікувала в журналі “Народна творчість та етнологія” (1972, № 3). Обряд виконують дитячі, дівочі й жіночі гурти. У неділю раненько йдуть до лісу вбирати в зелень свого Куста. У кожному гурті вибирали молоду вродливу дівчину, бо Куст завжди молодий. Вбирали гілками клена, берези чи липи, з татар-зілля плели спідницю, на голову надівали багато вінків, вбирали так, щоб ніхто не впізнав. На кожному кутку села був свій Куст. Першими зранку водили Куста дівчатка, від хати до хати ходили, співаючи:

Ой ми були у великому лісі,
Нарядили Куста із зеленого кльону.
Ваша хата стоїть при дорозі,
Нарядили Куста з білої берьози.
В нашого Куста ніжки, ручки невеличкі,
Треба йому, треба панчішки, черевички.

Господиня виносила дітям крашанки, цукерки, а Кусту – гроші і сама відспівувала:

Ой дай, Боже, за рік Куста дождати,
Підемо до лісу того Куста збирати (2).

Ой у тому лісі да всілякі квіти,
Й убирають Куста да маленькі діти (2).
Ой вони приходять да із лісу додому,
Да й поздоравлиють з Кустом в кожному домі (2).

Після дитячого йшов дівочий Куст, а вже потім жіночий. Як і колядники, всі вони бажали господарям здоров'я, щедрого врожаю, дощу на ниву:

Водимо Куста, щоб була трава густа!
Ми водили Куста од хати до хати,
Щоб були всі люде щасливі й багаті.

Вважалося, що чим більше прийде гуртів з Кустом, тим краще вестиметься в господарстві, а “кого Куст минає, той щастя не має”. При зустрічі гуртів, кожен намагався чужого Куста роздягти. Куст, з якого зняли віночки, припиняв обряд, бо його вже впізнали.

Усе село збирається в неділю на могилках, несуть клечання, старші жінки “викликають на розмову” своїх померлих родичів. У формі голосінь і речитативу вони ведуть розмову з предками, розповідаючи їм про своє життя. Все кладовище наповнюється плачем-голосінням.

Віра в родових предків-дідів, вшанування їх становить надзвичайно вагому складову в усіх виявах духовного світу поліщуків. Духів предків запрошують на всі родинні й календарні свята, вони – обов'язкові учасники основних господарських, виробничих занять: землеробства, скотарства, будівництва. Крім того, кожної пори року присвечують їм поминальні вечери – “діди”, а в деяких місцевостях із парним змістом – “діди й баби”. “Діди” – це поминальна вечеря з пісних страв, які готували в п'ятницю перед святами – Великоднем, Трійцею, Кузьми й Дем'яна, Дмитрія, Михайла, Пилипівкою. Варили борщ, юшку з грибами, горох, кашу, рибу, капусту, вареники, кисіль, груші і коливо, розводили медову сити. У п'ятницю старші люди до вечора не їдять. Перед вечерею світять лампадку або свічку, моляться Богу і запрошують на вечерю померлих родичів, кладуть для них ложку, одну або три, шматки хліба і ставлять кухоль води. Починають вечерю з меду і закінчують медом. Після вечері зі стола нічого не прибирають і двері на ніч не зачіпають, щоб предки приходили. Наступного дня додають скоромні страви і тоді вже це “баби”.

А який багатий духовний світ Різдвяних свят! Ритуал *святвечора* нагадує поминальні “діди”, але вищого духовного рівня. Для закликання душ предків з Вірію випікали пташки. За подобою до всеосяжного духа Світу-Коляди пекли круглі паляниці, менші палінки, пампушки, кулідки, млинці... Знаком рогатого тотема-предка були вареники, пироги, баранці... Головним уособленням духа предків у Коляді є різдвяний сніг з повним колоссям жита чи збірною збіжжя – ячменю, пшениці, вівса, перев'язаний перевеслом. Антропоморфний дух предків – Дід – наділений у різдвяному

обряді таким високим рівнем святості, яка надає йому другу назву – Коляда. На Поліссі був поширений ще один різдвяний обряд, пов'язаний із предками, – це обряд “палити дідів”, надзвичайно архаїчний. Його виконували на другий день Різдва вдосвіта. За давніми віруваннями, на соломі, яку вносили на святвечір і стелили по долівці, перебували запрошені родові душі, тому цю солому називали і *дідухом*, і *бабою*. На другий день Різдва вдосвіта цю солому разом із хатніми сміттям спалювали в саду або у дворі, випроваджуючи духів предків назад у Вірію гарячим духом, що летів з вогню. Поминальні скоромні “баби” нагадує передноворічний *щедрий вечір* з багатою скоромною вечерею.

Глибиною прадавньої віри позначені й пісенно-обрядові цикли – веснянки, петрівчані, купальські, жниварські, а також родинно-побутові пісні.

Ніби в музеї, збереглися на Поліссі всі ознаки **будівельної культури** від найдавніших часів. Перші кроки у спорудженні житла бачимо в поліських куренях, які ставили на лісорозробках, сінокосах, пасовищах, болотах як тимчасове житло. Найпростіші з них – це односкілі заслони на двох сохах і складніші – чотирискілі з невисокими стінами на кілька вінців, в'язаних на кілках без врубок, всередині робили пристосування для розпалювання вогнища. Зберігся й архаїчний тип однодільного житла – зрубна клітка хати без сіней, іноді з приставленим до дверей курінем із жердин. На Волинському Поліссі подібні до них комори-шпихіри, що з часом ставали власністю цілого роду; непорушним тут збереглося традиційне планування садиб: господарський будівлі або стоять по окремих ділянках – гумнищах, підварках (іноді за кілометр від хати), або ж разом з усіма господарськими приміщеннями об'єднуються навколо хати під спільним дахом в один ряд чи в замкнуті окружні двори з внутрішнім подвір'ям.

Як давня літописна сторінка постає Правобережне Полісся, де найдовше простояли курні хати (до 20–30-х рр.); архаїчні зруби з кругляків із верхньою врубкою й драчкою, як і давньоруські; шатрові рублені дахи у клунях-токах і в церквах; двоскілі дахи, рублені накатом, на сохах і підсішках; шатрові сошні дахи у храмах; майже плоскі односкілі дахи на підкладках; хати з горбатою стелею. Стіни будівель рублені, в'язані в замки і в шули, немащені. Подекуди зруби білились, а на Коростенщині і рудились. У багатьох районах Житомирського й Київського Полісся обводилися білою глиною лише вікна.

Поліське житло успадкувало й **архаїчні традиції** всього **хатнього обладнання**: курну піч, нерухомі меблі (лави, стіл, піл для спання), врублені в стіни гряди-жердки – полиці, систему освітлення, меблі-надібки із

знайдених природних форм дерева тощо. Вироблене віками все обладнання гранично просте, має чіткий функціональний розподіл з універсальним використанням, що цілком задовольняло потреби побуту в далекому минулому. З давніх-давен найважливішим елементом хатнього обладнання є піч, з якою пов'язані прадавні вірування в духів предків і засновані на цих віруваннях звичаї та обряди. На Поліссі, як і по всій Україні, піч ставили в кутку справа чи зліва від дверей, залежно від орієнтації хати. Ще на початку нашого століття можна було натрапити й на курну хату без печі, з вогнищем посеред хати. Для розкладання вогню влаштовували *горен* – рублене підвищення заввишки до 70 см, засипане землею. У *стебках*, які призначалися для зберігання городини й інколи використовувалися як тимчасове житло, робилася ямка в земляній долівці для жару.

Курні печі без комина проіснували на Поліссі до 20–30-х рр. Це були глинобитні печі на дерев'яних *опічках*: на чотири стояни покладені дві масивні підвалини, на яких укладається накот із плаха або кругляків. На цій основі набиваються з глини під і склепіння печі. Підвалинам часто надають форму полозів, за які закладається дошка, що утримує передню стіну глинобитного припічка. Така піч ніби на санях. Дим із курної печі йде прямо на хату, скупчується під стелею і виходить крізь прочинені на той час двері. Були й димоволоки – невеликі отвори в сінешній стіні над припічком або в напільній стіні. Комини до печей поширилися на Поліссі в 1890 – 1910-х рр. У поліській хаті здавна існувало ще одне обладнання для вогнища, яке освітлювало житло. Це посвітній, або світільний, комин, відомий під назвами *посвіт*, *світак*, *світач*, *світло*, *світільник*, *лучник*, *лушник*. Він складається з двох частин: комин для виводу диму і пристрій для спалювання лучини. Комини робили з видовбаної колоди – *кайдуба* або виплітали з дубців у вигляді коша, розширеного донизу (його обмащували рудою глиною), а пізніше почали робити з мішковини, обмащуючи глиною. Він був зручніший у користуванні, бо вдень його можна було начепити на кілок (до стіни). Вгорі комин закріплювали у вирізаному отворі стелі близько до чільної стіни. Під коминком встановлювали різні пристрої: обмащену глиною колоду чи пень з кореневим розгалуженням догори, куди вставляли черепок або плоский камінь, підвішували до комина залізні ґратки – *залізо*, а на Волинському Поліссі в чільну стіну проти комина задовбували дерев'яну лопату і змащували її глиною. З посвітним пов'язаний давній поліський обряд “одруження комина”, коли вперше після літа в хаті запалювали ритуальний живий вогонь на Семена – 14 вересня. З цим коминком пов'язаний майже забутий обряд поминання предків, коли на “діди” родина сідала довкола хлібної діжі під коминком, їла вареники і поіменно згадувала всіх предків.

Як ніде, на Поліссі збереглися давні світоглядні уявлення про священність хати-храму, в якому кожна частина пов'язана зі Світом, духами – захисниками роду, духами предків. Це відбито в назвах, звичаях та обрядах будівництва, повір'ях, легендах.

Давніми світоглядними уявленнями позначені всі виробниці поліщуків. Ці знаки бачимо на традиційних виробках з дерева, глини, у храмах, хатах та інших будівлях, на рушниках, а надто на орнаментальних завісках, килимах, сорочках... Ці знаки є символами тих духовних явищ, які люди Полісся шанували. Це схематичне зображення духа Світу в ромбах, хрестах, кругах, спіралях-безконечниках, зображення духів-захисників у рогах-завершеннях на будівлях, будівельних і орних сохах, у півмісяці на хрестах та інших елементах народної культури. Це знаки рослин

Живого Світу: квітка на рушнику й сорочці, квітка-вінець у жнивному й весільному обрядах, квітка на кроквах хати при завершенні її будівництва.

У тісному зв'язку духовних уявлень з невибагливим життям поліщуків мені пощастило пересвідчитися під час численних експедицій. У 70–80-х рр. разом з моїми колегами С.Верговським, Л.Орел, В.Бойченко, Л.Пономар, І.Мойсеевим ми працювали над створенням експозиції “Полісся” в Музеї народної архітектури та побуту України в Києві. Тоді вже почали осушувати поліські болота, укладали перші кілометри ковельської “бетонки”, прокладали з каменю дороги від райцентрів до віддалених сіл. Але нам ще випало поїздити по сипучих пісках і ґрунтовках, по військових “лежньовках”, мощених колодами по заболочених місцях, і вдосталь знаходитися лісовими й болотистими стежками, бродками, залитими темними, настояними на корінцях і торфовищах водами, побувати в селах, до яких добиралися лише літаки-“кукурузники”. У 70-х рр. ми ще милувалися казковою природою поліських річечок, що тихо плинули погід дібровами й борами, а у 80-х значна кількість їхніх річищ була засипана піском. Замість них з'явилися прямі канали-канали, що знищили всю довколишню живність, рослинність і красу.

Намагаючись обігнати наступ цивілізації, ми вишукували поліські релікти і звозили їх до Києва, щоб зберегти навіки. Нам пощастило зустрічатися з людьми, що народилися в минулому столітті. Але в тих вимушено коротких спілкуваннях розвідково-пошукових експедицій неможливо було охопити детально весь зріз етнічних знань, які берегла пам'ять цих людей. З тими старенькими пішли в небуття і їхні знання, віра. Змінилося суспільство, порушився традиційний зв'язок поколінь і передача етнічного досвіду, замість них посіяна байдужість до етнічних ідеалів, що пройшли тисячолітні випробування життям, до етнічної самосвідомості й самозбереження, до пам'яток своєї культури, які нищилися свідомо або ж пропадали у забутті. Наше суспільство зруйнувало одвічну систему передачі через покоління етнічних традицій.

Тепер лише в музеї можна побачити унікальні поліські пам'ятки народного будівництва і всієї культури: однодільну, без сіней курну поліську хату 1587 р. з хутора Верестя, вулики-борті та архаїчну садибу пасічника, різні конструкції дахів – рублених шатрових, накотних, на сохах і на підсішках-дідках, на кроквах, на підкладках, архаїчне обладнання житла, простежити еволюцію вікна від волокових дощочок до рамочних з лутками, зашкленних на чотири шибки, етапи утворення сіней і комори, поліський одяг, домоткане полотно і верстат, стародавні знаряддя та інші дива. І ці пам'ятки потерпають без належної реставрації, бо музей такий же забутий суспільством, як і Полісся.

Епоха цивілізації рушила на Полісся широким фронтом з середини ХХ ст. Через бездумну меліорацію окремі райони перетворилися на піщані пустелі з пересохлими лісами, надмірна хімізація потруїла живність у багатьох озерах, зменшилося риби і в річках, занепало бджільництво, спорожніли борті; так звана, “телевізація” заволоділа душами молоді, розірвала духовний етнічний зв'язок поколінь. А після побудови на Поліссі трьох атомних електростанцій з'явилася ще одна біда – радіація. І знову світ звернув увагу на Полісся. Тепер тут запалав пекельний вогонь Чорнобиля. Звідси вітри рознесли гірку отруту по всій Україні, поділивши її на зони радіаційного забруднення.

У заповідному краї з'явилася **Зона відчуження**, в якій частина сіл перетворилася в могильники, а інші, обдєрті, здичавілі, заростають дикими хашами. Поліщуків розселили по всій Україні. Вони, особливо

літні люди, болісно переживають ці трагічні зміни в своєму житті. Із сумом згадують вони легенду про назву тієї болотистої місцевості Крічелі, де побудовано Чорнобильську АС: “...ще колісь про колісь проговорівалі, як війна якась була, дак люді там ховалісь, дак крічалі. На тому місці беда наша построїлася”. Не можна без болю слухати їхні розповіді про рідну домівку, про своє село, про вигоди поліської землі, де були близько ліси (“така придоба на ягоди, гриби, бери колько хоч”), луки з пасовищами, про садки, щебіт птахів... Душа їхня рветься до покинутих рідних місць, де вона тішилася від спілкування зі своїми рідними й односельцями, душами предків, з милою їй природою. Їх же переселили переважно на голі піски. І часто зриваються з їхніх вуст подібні жалі: “Це ж покута, не хата, одні стени в хаті, одні стени в сараї”; “Дак луче б мі там померлі, нащо оні нас привезлі на покуту”. Тому й з'явилися старожили-самосели, які воліють жити в рідних селах з невидимою радіацією, ніж доживати віку в бетонних стінах бездуховних нових поселень, побудованих без елементарного врахування господарсько-духовних запитів поліщуків.

Чорнобиль – трагедія не лише цих людей, а й усього українського народу, який беззахисний перед духовним Чорнобилем. Зруйновано природний механізм отримання з минулого етнічних цінностей, втрачено розуміння його змісту й ваги, потреби для сучасного й майбутнього. А без розуміння немає й пошанування. Україна втрачає не лише унікальний етнічний масив Полісся, – вона стоїть перед загрозою втрати етнічних ідеалів, досвіду, що охоплює всі аспекти буття й культури всього українського народу.

На жаль, усвідомлення цієї катастрофи не привело до адекватних дій у збереженні і захисті

етнокультурних цінностей. Тільки корінне населення може стати головною і вирішальною силою в само-збереженні, вивченні й розвитку своєї культури. Ніякі спорадичні експедиції, навіть найкраще підготовлені, не можуть зберегти етнічний стан населення, яке зазнало суспільних деструкцій. Із прискороною втра-тою старшого покоління – творців, охоронців і провід-ників етнічної культури – втрачається етнічна пам'ять, етнічний досвід. Тому вкрай потрібно подбати про новий механізм передачі цих неоціненних надбань молодшим поколінням і забезпечення традиційних зв'язків поколінь. Тому необхідна державна програма не лише для науковців, а й для самого народу, аби зберегти його етнічний стан. Люди, які володіють скарбом етнічних знань і вмінь, мають отримати статус національної підтримки, як це робиться, скажімо, в Японії. Така програма має забезпечити цим людям всебічну підтримку, гарантувати їм реалізацію своїх знань і вмінь та передачу їх молодим.

Найкраще прислужитися цій справі можуть учителі, працівники культури. Треба об'єднати всі сили і створити музеї при всіх сільських школах і клубах, викликати інтерес у дітей, в односельців до вивчення і пізнання своєї культури. Кожен має стати збирачем легенд, пісень, обрядів, звичаїв, занять, уявлень про природу, світ, про те, що цінували їхні предки. Любі вчителі! Запрошуйте на уроки української мови і літератури, історії, географії, співів, народознавства талановитих і мудрих старших людей. Нехай ваші вихованці стануть їхніми учнями-послідовниками. Тільки спільними зусиллями ми можемо зберегти ідеали буття, які народ створював не для того, щоб їх загубити в минулому, а щоб вони спрямовували нас у досконале майбутнє.

